

RƏQƏMSAL SUVERENLİK: AKTUALLIĞI VƏ MAHIYYƏTİ

DOI: [10.71447/2413-7235-2025-1-79](https://doi.org/10.71447/2413-7235-2025-1-79)

Zamiq N. Aslanov

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin

İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutunun

Pul siyasəti, banklar, sığorta, qiymətli kağızlar

şöbəsinin aparıcı elmi işçisi

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

E-mail: zamiq.aslanov@gmail.com

ORCID: 0009-0007-2435-6764

Xülasə

Bu məqalədə rəqəmsal suverenliyin mahiyyəti və aktuallığı ilə bağlı məsələlər tədqiq edilmişdir. Müəllif ilk növbədə rəqəmsallaşma prosesinin ictimai həyata təsirlərini vurğulayır və rəqəmsallaşmanın yalnız texnoloji deyil, həm də sosial, iqtisadi, inzibati, etik və fəlsəfi aspektləri özündə əks etdirdiyini göstərir. Bu gün ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrinə geniş şəkildə nüfuz edən rəqəmsal texnologiyalar həmin sahələrdə ictimai münasibətlərin strukturuna, məzmununa və xarakterinə ciddi şəkildə təsir göstərir. Rəqəmsal suverenliyi zəruri edən faktorlara kibertəhlükəsizlik riskləri, yəni ölkənin informasiya məkanının xarici müdaxilələrdən və kibercümlərdən qorunması ehtiyacı, sosial media və informasiya mühitində xarici təsirlərin neytrallaşdırılması, fərdi məlumatların qorunması, rəqəmsal infrastruktur üzərində nəzarətin, texnoloji rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi və s. aid edilir. Müəllifə görə rəqəmsal suverenlik dövlət suverenliyinə alternativ olan əlahiddə bir suverenlik növü və ya forması deyildir. O, sadəcə olaraq vahid və bölünməz olan dövlət suverenliyinin rəqəmsal mühitdə (kiber məkanda) təzahürüdür. Məqalədə rəqəmsal suverenliyin mahiyyətinə dair müxtəlif yanaşmalar təhlil edilərək, “rəqəmsal suverenlik” və “informasiya suverenliyi” anlayışlarının qarşılıqlı nisbəti ilə bağlı müəllif mövqeyi ifadə edilir. Yekunda məqalə çərçivəsində qeyd edilən bütün fikirlər və aparılan araşdırma və təhlillər ümumiləşdirilərək müəyyən mülahizələr irəli sürülür.

Açar sözlər: *suverenlik, dövlət suverenliyi, rəqəmsallaşma, rəqəmsal transformasiya, rəqəmsal suverenlik, kiberməkan, informasiya təhlükəsizliyi*

DIGITAL SOVEREIGNTY: RELEVANCE AND ESSENCE

Zamig N. Aslanov

*Leading research fellow of the department of
Monetary policy, banks, insurance, securities of Economic Scientific
Research Institute of the Ministry of Economy
of the Republic of Azerbaijan*

Ph.D in Law, associate professor

E-mail: zamig.aslanov@gmail.com

ORCID: 0009-0007-2435-6764

Summary

In this article, have been researched issues related to the essence and relevance of digital sovereignty. The author primarily emphasizes the impacts of the digitalization process on public life and shows that digitalization reflects not only technological, but also social, economic, administrative, ethical, and philosophical aspects. Today, digital technologies, which have penetrated widely into the most diverse areas of public life, have a serious impact on the structure, content and nature of public relations in those areas. Factors that necessitate digital sovereignty include cybersecurity risks, i.e. the need to protect the country's information space from external interference and cyberattacks, neutralizing external influences in the social media and information environment, protecting personal data, ensuring control over digital infrastructure, technological competitiveness, etc. According to the author, digital sovereignty is not a separate type or form of sovereignty that is an alternative to state sovereignty. It is simply a manifestation of state sovereignty, which is unified and indivisible, in the digital environment (cyberspace). In the article, various approaches to the essence of digital sovereignty are analyzed, and the author's position on the relationship between the concepts of "digital sovereignty" and "information sovereignty" is presented. In conclusion, all ideas presented and the research and analyses conducted within the article are summarized, and certain considerations are put forward.

Keywords: sovereignty, state sovereignty, digitalization, digital transformation, digital sovereignty, cyberspace, information security

ЦИФРОВОЙ СУВЕРЕНИТЕТ: АКТУАЛЬНОСТЬ И СУЩНОСТЬ

Замиг Н. Асланов

*Ведущий научный сотрудник отдела
Монетарной политики, банков, страхования, ценных бумаг
Экономический Научный
Исследовательский Института Министерства
экономики Азербайджанской Республики
доктор философии по праву, доцент
E-почта: zamig.aslanov@gmail.com
ORCID: 0009-0007-2435-6764*

Резюме

В данной статье исследованы вопросы, связанные с сущностью и актуальностью цифрового суверенитета. Автор прежде всего подчеркивает влияние цифровизации на общественную жизнь и показывает, что она охватывает не только технологические, но также социальные, экономические, административные, этические и философские аспекты. Сегодня цифровые технологии, глубоко проникающие в самые разные сферы жизни, серьезно влияют на структуру, содержание и характер общественных отношений в этих областях. К факторам, обуславливающим цифровой суверенитет, относятся риски кибербезопасности, т.е. необходимость защиты информационного пространства от внешних вмешательств и кибератак, нейтрализация иностранного влияния в соцсетях, защита персональных данных, контроль над цифровой инфраструктурой, обеспечение технологической конкурентоспособности и т.д. По мнению автора, цифровой суверенитет не является отдельным видом или формой суверенитета, выступающей альтернативой государственному суверенитету. Он представляет собой лишь проявление единого и неделимого государственного суверенитета в цифровой среде (киберпространстве). В статье анализируются различные подходы к сущности цифрового суверенитета и выражается позиция автора относительно взаимосвязи понятий «цифровой суверенитет» и «информационный суверенитет». В заключение все идеи, изложенные в статье, а также проведенные исследования и анализы обобщаются, и выдвигаются определённые выводы.

Ключевые слова: суверенитет, государственный суверенитет, цифровизация, цифровая трансформация, цифровой суверенитет, киберпространство, информационная безопасность

GİRİŞ

Müasir dövrdə texnologiyanın sürətli inkişafı və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) cəmiyyətin bütün sahələrinə nüfuz etməsi ilə “rəqəmsallaşma” anlayışı gündəlik həyatın və elmi müzakirələrin əsas mövzularından birinə çevrilmişdir. Rəqəmsallaşma yalnız texnoloji yeniliklərin tətbiqini nəzərdə tutmur, o, eyni zamanda sosial, iqtisadi, hüquqi və fəlsəfi dəyişiklikləri də özündə əks etdirən mürəkkəb, çoxşaxəli və kompleks bir prosesdir. Bu prosesin mahiyyətinin öyrənilməsi onun cəmiyyətə, iqtisadiyyata və insan həyatına təsirlərini daha dərinlən təhlil etməyə imkan verir.

Rəqəmsal transformasiya prosesləri kompleks, uzunmüddətli və dönməz xarakter daşdığı üçün dövlət və cəmiyyətin rəqəmsallaşması proseslərinin hərtərəfli və dərinlən öyrənilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Bu sahədə araşdırma və tədqiqatların labüdlüyü və zəruriliyi hər hansı şübhə doğurmur.

Bəşəriyyətin müasir texnoloji inkişafı şəraitində dövlət suverenliyi ilə bağlı ənənəvi təsəvvürlər yeni reallıqların tələbinə tam dolğunluğu ilə cavab vermir. Ona görə də, suverenliklə bağlı ənənəvi təsəvvürlərin bu reallıqlara adekvatlıq kontekstində yenidən qiymətləndirilməsi və “rəqəmsal suverenlik” kimi yeni bir fenomenin dərinlən öyrənilməsi ciddi zərurətə çevrilir.

“Rəqəmsal suverenlik” termini indiki siyasi diskursun ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Həm partiyalar, həm də inzibati dairələr həmfikiridir: rəqəmsal suverenlik arzuolunan və vacibdir. Bununla belə, rəqəmsal suveren olmağın əslində nə demək olduğu və bu arzu olunan vəziyyətə necə nail olmaq lazım olduğu çox vaxt qeyri-müəyyən olaraq qalır. Demək olar ki, hər bir rəqəmsal siyasət tədbiri rəqəmsal suverenlik məqsədi ilə əsaslandırılır və ritorik olaraq əlaqələndirilə bilər. Lakin rəqəmsal suverenlik lüzumsuz və mənasız pafoslu bir söz deyildir. O, rəqəmsal infrastrukturaların siyasi ölçülərini müəyyən edir və bizi öz rəqəmsal gələcəyimizi özümüz təyin etdiyimiz şəkildə formalaşdırma biləcəyimiz fəaliyyət dairələrinə (Görnemann, 2024) yönəldir.

C.P.Barlou və başqaları tərəfindən kiberməkənin tam müstəqilliyi ilə bağlı yanaşmanın irəli sürülməsindən uzun müddət keçsə də, kiberməkəndə suverenlik aradan qalxmıdı və istisna olunmadı, əksinə, bütün dövlətlər tərəfindən belə suverenliyin rolu və əhəmiyyəti bu və ya digər dərəcədə təsdiq edildi və rəqəmsal suverenlik konsepsiyası həm siyasi, həm də doktrinal yanaşmalarda özünə daha çox dəstək və tərəfdar toplaya bildi.

1. Müasir şəraitdə rəqəmsallaşma prosesinin ictimai həyata təsirləri

“Rəqəmsallaşma” termini (ing. *Digitization* və ya *digitalization*) ilkin olaraq analoq tipli informasiyanın rəqəmsal formata keçirilməsi mənasında istifadə olunurdu. Lakin sonradan bu anlayış genişlənmiş və rəqəmsal texnologiyaların sosial struktur, iqtisadi münasibətlər və idarəetmə modellərinə təsirini də əhatə etmişdir. Bu baxımdan, rəqəmsallaşma yalnız texnoloji deyil, həm də sosial transformasiyadır.

“Rəqəmsallaşma” termininin kompüterləşmə ilə bağlı ilk müasir istifadəsini 1971-ci ildə “North American Review” jurnalında dərc olunmuş essədə görmək olar. Həmin il Robert Vaçal sosial hadisələrin kompüterlə araşdırılması imkanları kontekstində rəqəmsallaşmanın cəmiyyətə təsirlərini tədqiq etmişdir (Wachal, 1971). R.Vaçal rəqəmsallaşmanı müasir dünyanın həlledici olmasa da, ən vacib xüsusiyyətlərindən biri hesab edir.

Ən sadə anlamda rəqəmsallaşma rəqəmsal texnologiyalardan və məlumatlardan istifadə olunmasını özündə əks etdirir. Hansı ki, belə istifadə yeni fəaliyyət növlərinin yaranmasına, artıq mövcud olanların isə dəyişməsinə gətirib çıxarır.

1960-cı illərdən etibarən rəqəmsal innovasiyalar bütün dünyada fəal şəkildə yayılmağa başladı. XX əsrin sonunda isə dünya dərin transformasiyalar erasına qədəm qoydu və XXI əsrin əvvəllərində bu proses daha da intensivləşməyə başladı. Filosoflar, sosioloqlar, siyasətçilər, iqtisadçılar bu fenomeni müxtəlif cür adlandırırlar: “postsənaye cəmiyyəti”, “informasiya cəmiyyəti”, “maşınların ikinci

erası”, “dördüncü elmi-texniki inqilab”, “dördüncü sənaye inqilabı” və s. Onun rəmzləri informasiyanı ötürməyə imkan verən kompüterlər (bəsirləri 1968-ci ildən), İnternet (1989-cu ildən), robotlar (ilk robot – 1961, kütləvi istehsal 1980-ci ildən), lazerlər, fiber optik rabitə, Yer in müxtəlif təyinatlı süni peykləri və s. Oldu (Лушников, Лушникова, 2020).

A.A.Kartsxiya qeyd edir ki, indiki şəraitdə inkişafın rəqəmsal imperativindən danışa bilərik. Transformasiyaların əsası kimi rəqəmsal imperativ yalnız inqilabi texnoloji dəyişiklikləri və innovasiyaları deyil, həm də rəqəmsal texnologiyalar əsasında yeni ictimai əlaqələrin və dövlət idarəetmə strukturlarının formalaşmasını nəzərdə tutur. Qeyd edilən inqilabi texnoloji dəyişikliklər və innovasiyalar perspektivdə sosial institut kimi hüququn rəqəmsallaşması mexanizmi də daxil olmaqla, sosial proseslərin adaptasiyasına şərait yaradır (Карцхия, 2017, с. 17).

Həç kəsə sirr deyildir ki, bu gün rəqəmsal texnologiyalar ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrinə geniş şəkildə nüfuz etmişdir. Getdikcə intensivləşən bu proses həmin sahələrdə ictimai münasibətlərin strukturuna, məzmununa və xarakterinə ciddi şəkildə təsir göstərir.

Rəqəmsallaşma əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha qlobal və rəqəmsal mahiyyət kəsb edən postmodern cəmiyyətdə həyat tərzinin və əməyin təşkilinin fundamental ilkin şərtlərini radikal şəkildə dəyişir.

Meydana çıxan konsepsiyaları, ideyaları, texnologiyaları və fəaliyyət növlərini adlandırmaq və təsnifləşdirmək üçün müasir rəqəmsal dünyada yeni terminlər formalaşır. Texnologiya inanılmaz sürətlə inkişaf edir və olduqca çoxsaylı neologizmlərin meydana gəlməsinə səbəb olur (Право как инструмент, 2023).

Rəqəmsallaşma konsepsiyasının öyrənilməsi və tədqiqi rəqəmsal media strukturunun müasir dünyaya necə və hansı yollarla təsir göstərdiyini izah edən çoxsaylı ədəbiyyatların meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Bu kontekstdə, rəqəmsallaşma konsepsiyası ictimai həyatın müxtəlif sahələrinin rəqəmsal kommunikasiya və media vasitələri ətrafında strukturlaşması problemlərinin təhlili və həlli ilə məşğul olmağa başlamışdır (Goronsek, Kohont, 2019).

Avropa Komissiyasının tərifinə görə, rəqəmsal transformasiya anlayışı özünün aşağıdakı əsas xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur:

- qabaqcıl texnologiyaların birləşməsi;
- fiziki və rəqəmsal sistemlərin inteqrasiyası;
- innovativ biznes modellərinin və yeni proseslərin üstünlük təşkil etməsi;
- ağıllı məhsul və xidmətlərin yaradılması.

Rəqəmsallaşma rəqəmsal texnologiyaların həyatın bütün sahələrində geniş şəkildə istifadəsini nəzərdə tutur. Rəqəmsallaşma hər hansı işi yerinə yetirmək üçün ənənəvi üsullar əvəzinə rəqəmsal texnologiyalardan istifadə prosesidir ki, bu da səmərəliliyin daha da artmasını, zamana, işçi qüvvəsinə və resurslara əhəmiyyətli dərəcədə qənaət olunmasını şərtləndirir. Rəqəmsal alətlər yalnız texnoloji deyil, həm də iqtisadi və sosial tərəqqini sürətləndirir.

Müasir rəqəmsal era biznesin aparılması, rəqəbat qabiliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı yanaşmaları, habelə istifadə edilən informasiya texnologiyalarına dair tələbləri dəyişir.

Rəqəmsallaşma rəqəmsal texnologiyalar ilə sosial və institusional proseslər arasında qarşılıqlı əlaqəni özündə əks etdirir və belə əlaqə həmin texnologiyaları cəmiyyətə və iqtisadiyyata təsir göstərən infrastruktur texnologiyalara çevirir.

“Rəqəmsallaşma” son illər ictimai müzakirələrdə daha çox istifadə olunan bir termin olsa da, bir çox hallarda düzgün tətbiq edilmədiyi üçün müəyyən yanlışlıqlara da səbəb olur. Bütövlükdə, rəqəmsallaşma terminindən istifadə etməklə biz informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının cəmiyyətə və onun sisteminə (məsələn, iqtisadi, siyasi, mədəni, sosial sahələrə) təsirini və nəticələrini dəyişməyi hədəfləyirik. Bu termini rəqəmsallaşmanın müxtəlif proseslərini və həmin proseslərin informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının cəmiyyətə və onun sistemlərinə təsiri kontekstində

rolunu ifadə edən müxtəlif konseptual mənalarda istifadə edərkən diqqətli olmaq lazımdır (Goronsek, Kohont, 2019).

Qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı müəlliflər rəqəmsallaşmanın müasir dünyanı necə şəkilləndirdiyini fərqli üsullarla təhlil edirlər. Xüsusən də, onlar rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin qloballaşma prosesini daha da sürətləndirdiyinə diqqəti yönəldirlər (Riadh, 2025; Афонцев, 2024; Володенков, 2020; Кучерявый, 2015). Rəqəmsallaşma və qloballaşma prosesləri milli suverenliyə xələl gətirməklə yanaşı, maddiyyət və məkan konsepsiyalarının dəyişikliyə məruz qalmasına səbəb olmuşdur.

Rəqəmsallaşmanın gətirdiyi dəyişikliklər yalnız texnoloji deyil, həm də fəlsəfi və etik müstəvidə müzakirə olunmalıdır. Məsələn, süni intellektin qərarvermə prosesində iştirak etməsi insan məsuliyyəti və etik sərhədlər bəzə suallar doğurur. Rəqəmsal müşahidə və “böyük verilənlər” (big data) anlayışları isə fərdi azadlıqlar və şəxsi həyatın toxunulmazlığı prinsiplərini təhdid edə bilər.

Rəqəmsallaşmanın əsas iqtisamətləri. Rəqəmsallaşma prosesi ictimai həyatın, demək olar ki, bütün sahələrini əhatə etsə də, bəzi sahələr bu kontekstdə öz əhəmiyyətinə və əhatə dairəsinə görə xüsusi olaraq önə çıxır. Bunlara iqtisadi, sosial, idarəetmə və s. kimi sahələri aid etmək olar (Cədvəl 1).

Cədvəl 1. Rəqəmsallaşmanın əsas iqtisamətləri

No	Sahələr	Əsas xüsusiyyətlər
1	İqtisadi sahədə rəqəmsallaşma	Rəqəmsal iqtisadiyyat, elektron ticarət, rəqəmsal valyutalar (kriptovalyutalar), avtomatlaşdırma və süni intellekt texnologiyaları iqtisadi münasibətlərin strukturunu dəyişməkdədir. Bu, əmək bazarında yeni tələblərin yaranmasına, ənənəvi peşələrin sıradan çıxmasına və yeni peşələrin formalaşmasına gətirib çıxarır.
2	İdarəetmə sahəsində rəqəmsallaşma	Elektron hökumət (e-gov) və məlumatların rəqəmsal idarə edilməsi dövlət-vətəndaş münasibətlərini daha şəffaf və səmərəli edir, korrupsiyanın azalmasına, dövlət xidmətlərinin əlçatanlığının artmasına və ictimai nəzarətin güclənməsinə səbəb olur.
3	Təhsil və elm sahəsində rəqəmsallaşma	Onlayn təhsil, rəqəmsal dərsliklər, süni intellektin təhsildə tətbiqi və elmi informasiya resurslarının rəqəmsallaşdırılması biliklərin əldə olunmasını daha da asanlaşdırır, elmi nəticələrin daha sürətli əldə olunmasına və yayılmasına şərait yaradır.
4	Sosial sahədə rəqəmsallaşma	Sosial şəbəkələr, rəqəmsal media və interaktiv platformalar insanların ünsiyyət və informasiya istehlakı vərdişlərini dəyişir.
5	Hüquq sahəsində rəqəmsallaşma	Rəqəmsallaşma hüquq sisteminə həm struktur, həm də məzmun baxımından təsir göstərir. Elektron sənədlərin, rəqəmsal imzanın, onlayn hüquqi prosedurların tətbiqi hüquqi xidmətlərin əlçatanlığını və səmərəliliyini artırır. E-notariat, e-məhkəmə, e-sənəd dövriyyəsi, rəqəmsal müqavilələr (smart contract), rəqəmsal hüquq və s. kimi yeni təzahürlər meydana çıxır və tətbiq edilir.
6	Səhiyyə sahəsində rəqəmsallaşma	Teletibb vasitəsilə insanlara uzaqdan tibbi xidmətlər təqdim edilir, elektron sağlamlıq qeydlərinə əsasən həkim xəstənin tarixçəsini asanlıqla izləyə bilər, xəstəliklərin diaqnozu və müalicəsində süni intellektdən istifadə artır, mobil sağlamlıq tətbiqləri, elektron resept, onlayn həkim randevusu kimi yeniliklər tətbiq edilir.

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Rəqəmsal inkişafa dair bir neçə beynəlxalq **indeks** və **reyting sistemi** mövcuddur. Bu indekslər ölkələrin rəqəmsallaşma səviyyəsini müxtəlif aspektlər və ya istiqamətlər (fokus sahələr) üzrə qiymətləndirir: texnoloji infrastruktur, elektron hökumət, istifadəçi bacarıqları, internetin əlçatanlığı, innovasiya və s. Rəqəmsal inkişaf indeksləri üzrə fokus sahələr içərisində rəqəmsal iqtisadiyyat, texnologiya, elektron hökumət və vətəndaş xidmətləri kimi sahələrin xüsusi çəkisi daha böyükdür.

Əsas beynəlxalq rəqəmsal inkişaf indeksləri (Rİİ) aşağıdakılardır:

1. EGDI – Electronic Government Development Index (BMT). **Fokus sahə:** e-hökumətin inkişafı (onlayn xidmətlər, insan kapitalı, telekommunikasiya infrastruktur).

2. GDI – Global Digitalization Index (Huawei). **Fokus sahə:** infrastruktur, innovasiya, rəqəmsal iqtisadiyyat, rəqəmsal təhsil və insan kapitalı.

3. DiGiX – Digital Economy Index (BBVA Research). **Fokus sahə:** iqtisadi rəqəmsallaşma göstəriciləri – texnoloji hazırlıq, istifadə və tətbiqetmə səviyyəsi

4. NRI - Network Readiness Index (Portulans Institute). **Fokus sahə:** infrastruktur, insan kapitalı, rəqəmsal texnologiyaların sosial-iqtisadi təsiri

5. DESI - Digital Economy and Society Index (Avropa Komissiyası). **Fokus sahə:** yalnız AB ölkələri, əhali və müəssisələr üzrə internet bacarıqları, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, dövlət xidmətləri

6. DII - Digital Intelligence Index (Tufts University + Mastercard). **Fokus sahə:** rəqəmsal infrastruktur, istehlakçı davranışları, innovasiya və rəqəmsal inkişafa qarşı dayanıqlılıq.

Göstərilən indekslər müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunur – məsələn, ölkələrin rəqəmsal siyasətlərini müqayisə etmək, investisiya yönümlü qərarlar vermək və ya rəqəmsal transformasiya layihələrinin effektivliyini ölçmək üçün.

2024-cü ildə qlobal rəqəmsallaşma sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə olunmuşdur. BBVA Research tərəfindən hazırlanan DiGiX 2024 hesabatı, 98 ölkəni 24 göstərici əsasında qiymətləndirərək rəqəmsal inkişafın qlobal mənzərəsini təqdim edir. Hesabatda Hong Kong, Sinqapur, Danimarka, İsveçrə və Niderland kimi ölkələr lider mövqeləri tutmuşdur.

Huawei tərəfindən təqdim olunan Global Digitalization Index (GDI) 2024 hesabatı, 77 ölkəni 42 göstərici əsasında qiymətləndirərək rəqəmsal inkişafın daha geniş bir mənzərəsini təqdim edir. Bu hesabatda ABŞ, Sinqapur, İsveç, Finlandiya və Danimarka kimi ölkələr lider mövqeləri tutmuşdur. Hesabatda rəqəmsal infrastrukturun inkişafının iqtisadi artım üçün mühüm hərəkətverici qüvvə olduğu, rəqəmsal transformasiyaya yatırılan hər bir dolların ölkənin rəqəmsal iqtisadiyyatına 8,3 dollar gəlir gətirdiyi vurğulanır.

Azərbaycan, BMT-nin 2024-cü il üçün Elektron Hökumət İnkişafı İndeksi (EGDI) (United Nations, 2024) üzrə 74-cü, DiGiX 2024 hesabatında (BBVA Research, 2024) 72-ci, GDI 2024 hesabatında (Huawei, 2024) isə 66-cı yerdə qərarlaşıb. Bu nəticə, rəqəmsal infrastrukturun inkişafı, rəqəmsal savadlılığın artırılması və dövlətin rəqəmsal xidmətlərə investisiyalarının artırılması, innovasiya və startap ekosisteminin təkmilləşdirilməsi, İKT sahəsində tədqiqatların aparılması sahəsində əlavə tədbirlərin görülməsinin vacibliyini göstərir.

2. Rəqəmsal suverenliyi aktual edən faktorlar

Dövlət suverenliyi beynəlxalq hüquq münasibətlərinin ən mühüm və həlledici kateqoriyalarından biri kimi çıxış edir. Təsadüfi deyildir ki, BMT Nizamnaməsi Təşkilat üzvlərinin suveren bərabərliyi prinsipini xüsusi vurğulayır. Bu prinsipə əməl edilməsi dövlətlərin beynəlxalq əməkdaşlığının məqsədlərinə nail olunması üçün son dərəcə vacib və həlledici şərtidir. Belə ki, həmin məqsədlərə yalnız dövlət suverenliyinə qarşılıqlı hörmət əzminin hakimi olduğu bir şəraitdə səmərəli surətdə nail oluna bilər.

Suverenlik konsepsiyası ilk dəfə J.Boden tərəfindən dövlət quruculuğu sahəsində əhəmiyyətli dəyişikliklərin və yeni ictimai-siyasi quruluş tiplərinə keçidin baş verdiyi bir şəraitdə irəli sürülmüşdür. Bu gün isə müasir dövlətlərin və cəmiyyətlərin fəaliyyət parametrlərinə bilavasitə təsir göstərən qlobal texnoloji transformasiyalar suverenliyin təmin edilməsi və onun məzmun və funksional elementlərinin yeni aspektdə nəzərdən keçirilməsi ilə bağlı məsələlərin aktuallığını artıran əsas faktor kimi çıxış edir. Belə təsir yeni kommunikasiya texnologiyalarının eksterritoriallığı, milli sərhədləri aşan qlobal rəqəmsal kommunikasiya məkanının formalaşması, həyat fəaliyyətinin iqtisadi, siyasi, ictimai, hərbi sahələrində dövlətüstü subyektlərin və aktorların (məsələn, transmilli texnologiya korporasiyaları, qlobal sosial media resursları və s.) təzahür etməsi, hakimiyyətin həyata keçirilməsi proseslərində kommunikatativ elementlərin rolunun artması, kütlə “şüuruna” çıxış üçün rəqəmsal məkanda rəqabətin meydana çıxması, rəqəmsal təsir texnologiyalarının fəal tətbiqini

nəzərdə tutan hibrid müharibə fenomeninin yaranması şəraitində “ərazi” və “sərhəd” anlayışlarının yenidən nəzərdən keçirilməsi ilə bağlıdır (Володенков, 2021).

Prof. V.A.Ovçinnikov qeyd edir ki, suverenlik nəzəriyyəsinin J.Boden tərəfindən işlənilib hazırlanmış əsas müddələri indiki dövrdə də aktualdır, lakin intensiv texniki tərəqqinin baş verməsi və ictimai həyatın informasiyalaşması və qloballaşması proseslərinin sürətlənməsi ilə xarakterizə olunan müasir şərait milli maraqların üfqlərini daha da genişləndirir və buna görə də dövlət institutlarından siyasi rejimin legitimliyini və siyasi elitaya xüsusi etimadı təmin edə bilmək üçün daha çox səylər tələb edir. Dəyişən dünyada dövlət suverenliyinə hörmət virtual aləmdə kifayət qədər vaxt keçirən ölkə əhalisinin maraqlarının nəzərə alınması ilə sıx surətdə bağlıdır. Dövlət suverenliyinin əsasını xalqın təbii hüquqları təşkil etdiyi üçün, milli maraqlar nəzərə alınmadan dövlət suverenliyinin realizə olunması hüquq qaydasına və dövlətçiliyə xələl gətirən özbaşınalıq halı kimi görünə bilər (Овчинников, 2012; Черниченко, 1995).

S.V.Volodenkovun fikrincə, aktual siyasi və sosial iqtisadi praktikaya rəqəmsal kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi həm siyasi, həm də iqtisadi aspektlərdə milli suverenliyin anlamı və təminatına dair müasir yanaşmaları dəyişən, habelə müasir dövlətlərin geosiyasi təhlükəsizliyi ilə bağlı qlobal çağırışlar və risklər yaradan güclü faktor kimi çıxış edir (Володенков, 2020).

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət sərhədlərinə və qanunlara məhəl qoymayan və nüfuzlu veb oyunçulara öz qaydalarını yaratmağa imkan verən rəqəmsal qloballaşmanın yüksəlişi ilə dövlət suverenliyi üçün ciddi çağırışlar meydana çıxdı. Həmin oyunçular rəqəmsal məkanda əhəmiyyətli güc payı əldə etməyə başladılar. Bu tendensiya dövlət suverenliyi üçün arzuolunmaz idi və təbii olaraq, bir çox elm və siyasət adamlarını narahat edirdi.

Rəqəmsal sferada dövlətin daxili və xarici siyasətində müstəqilliyini ifadə edən konsepsiya kimi rəqəmsal suverenlik qlobal rəqəmsal transformasiya dövründə dövlətçiliyin həlledici aspektlərindən birinə çevrilib. O, milli hökumətin rəqəmsal mühit daxilində vətəndaşlara və bizneslərə təsir edən müstəqil qərarlar qəbul etmək səlahiyyətini özündə əks etdirir və bu, çox vaxt dövlətin dövlətçiliyinin, təhlükəsizliyinin və iqtisadi potensialının ölçüsü kimi qəbul edilir. Rəqəmsal suverenlik anlayışı sürətlə artan məlumat həcmi, mürəkkəb kibertəhlükəsizlik mənzərəsi, qlobal siyasi qarışıqlıq və beynəlxalq qaydalardakı dəyişikliklər fonunda xüsusi aktualıq və zərurət qazanmışdır (Saaida, 2024). Çünki bu anlayış məlumatların mühafizəsi və istifadə olunan texnologiya və xidmətlər üzərində dövlət nəzarətini təmin edən qaydalarla sıx surətdə bağlıdır.

Hadisələrin inkişafına nəzər yetirsək görə bilərik ki, 2000-ci illərin əvvəllərindən etibarən dövlətlər rəqəmsal inkişaf proseslərinə daha güclü nəzarət etmək üçün nəinki bu proseslərə daha böyük siyasi maraq göstərir, həm də qeyd edilən sahədə tənzimləmə imkanlarının genişləndirilməsinə cəhd edirlər. Siyasi, ictimai və akademik dairələrdə rəqəmsal məkanda dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi daha çox etiraf edilməyə və bu ideya daha çox tərəfdar toplamağa başlayır. Təbii ki, bu, İnternetin və onun təkamülünün heç bir dövlət təsiri olmadan baş verməli olması fikrinin inkar edilməsi (Eriksson, Giacomello, 2009) tendensiyasının daha geniş yayılmasına rəvac verir.

Rəqəmsal suverenlik, kiber suverenlik, texnoloji suverenlik və məlumatların suverenliyi öz rəqəmsal taleyiniz, yəni etibar etdiyiniz və yaratdığınız məlumat, aparat və proqram təminatı üzərində nəzarət qabiliyyətini ifadə edir. Rəqəmsal suverenlik ideyası çox məhdud yerə həddən artıq nəzarətin, texnoloji bazarda çox az seçimin və istifadəçiləri haqqında çoxlu məlumatlara nəzarət edən az sayda texnologiya şirkətinin əlində həddən artıq güc olduğunu düşünən bir çox siyasətçilərin marağına səbəb olub ((Fleming, 2025). Bu isə təsadüfi deyildir. Belə ki, rəqəmsal suverenlik konsepsiyasının əsas hədəflərindən biri rəqəmsal məkana (buradakı texnologiya oyunçularına) keçən güc payını geri qaytarmaqdan ibarətdir.

Rəqəmsal suverenlik ümumilikdə dövlətin (hökumətin) və ya təşkilatın kiber məkanda öz səlahiyyətlərini sərbəst surətdə həyata keçirmək imkanına malik olmasını nəzərdə tutsa da, o, həm də

texnoloji asılılıq və ya istifadəçinin şəxsi məlumatlarına nəzarət kimi daha həssas məsələləri özündə ehtiva edir.

“Skyrock”-un yaradıcısı Pyer Bellanger göstərir ki, rəqəmsal suverenlik texnologiya və kompüter şəbəkələrinin yüksək intensivlikli istifadəsi ilə bu günümüzdə və gələcəyimizə hökm edir. Bizim məlumatlarımız, yaddaşımız, layihələrimiz, düşüncə tərzimiz, ünsiyyətimiz və sənədlərimiz, şübhəsiz ki, qanunlarımızın və məhkəmə sistemimizin mühafizəsi altında milli ərazimizdə qalmalıdır (Bellanger, 2011).

Ədəbiyyatda belə bir fikir xüsusi olaraq vurğulanır ki, hava və kosmik məkandan istifadə edən telekommunikasiya vasitələri dövlət suverenliyini zəiflədir. Müasir yüksək texnologiyalar həm iqtisadi, həm də siyasi sahədə hakimiyyət nəzarəti aləti kimi çıxış edir. Ona görə də, elmi-texniki resursların milli suverenliyə nisbi “təbə olmaması” dünya siyasətinin bu və ya digər aktorları tərəfindən hakimiyyət manipulyasiyalarına yol verilməsi üçün şərait yaradır. Faktiki olaraq yüksək texnologiyalar iqtisadi dəyərə malik olan və bir dövlətin digəri üzərində siyasi və texnoloji üstünlüyünə imkan verən hakimiyyət resursu kimi çıxış edir. Bununla əlaqədar olaraq müasir beynəlxalq münasibətlərdə paradoksal hal müşahidə edilir: bir tərəfdən, elmi-texniki inqilabın obyektiv inkişafı dövlətlərin və dünya siyasətinin digər aktorlarının qlobal inteqrasiyasını və qarşılıqlı əlaqəsini zərurətə çevirir, digər tərəfdən isə dövlətlərin beynəlxalq münasibətlərdə elmi-texniki faktora subyektiv reaksiyası öz suveren güclərinin saxlanılması və möhkəmləndirilməsi məqsədilə rəqabət mübarizəsinin güclənməsi ilə müəyyən olunur. Faktiki olaraq beynəlxalq münasibətlərdə elmi-texniki faktorun ön plana çıxması elm ictimaiyyətini yenidən hakimiyyət probleminə və müasir şəraitdə onun transformasiyası məsələlərinə müraciət etməyə vadar edir (Васильева, Ван Чэньсин, 2010).

XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində informasiya texnologiyalarının və bütövlükdə informasiya sahəsinin rolu əvvəlki dövrlərlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Xammal və enerji resurslarının məhdud olması səbəbindən informasiya (bilik) elə bir resursa çevrildi ki, ona malik olma ölkələrarası rəqabət mübarizəsində, dünya siyasətində və beynəlxalq münasibətlərdə strateji üstünlük qazandırmağa başladı. Qloballaşma şəraitində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı keyfiyyətcə yeni mübarizə formalarının və texnologiyalarının meydana çıxmasına səbəb oldu: şəbəkə, kiber, hibrid və informasiya müharibələri. Bu isə dövlət müstəqilliyinin (suverenliyinin) yeni səviyyədə, informasiya səviyyəsində dəstəklənməsini (Бухарин, 2016) zərurətə çevirdi.

Rəqəmsal suverenliyin qorunması üçün spesifik əsaslar vardır. A.Çander və H.San kimi müəlliflər bu cür üç əsası fərqləndirirlər. Birincisi, hökumətlər öz əhalisini daha yaxşı qoruya bilmək üçün rəqəmsal suverenlik istəyirlər – məsələn, öz qanunları ilə qeyri-qanuni hesab edilən materialı silmək və ya rəqəmsal sahədə vətəndaşların hüquqlarını müdafiə etmək üçün. İkincisi, hökumətlər bəzən maliyyə texnologiyalarından sosial mediaya qədər xarici korporasiyaları sıxışdırmaqla, öz rəqəmsal iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirmək üçün rəqəmsal suverenliyə can atırlar. Üçüncüsü, hökumətlər öz əhalisini, onların deyə, oxuya və ya edə biləcəklərini məhdudlaşdırmaq yolu ilə, daha yaxşı idarə etmək üçün rəqəmsal suverenliyə nail olmaq istəyirlər (Chander, Sun, 2023).

Bəzən elm adamları “rəqəmsal suverenlik” anlayışına artan marağı “qismən texnoloji səbəblərlə (bulud texnologiyalarının əhəmiyyətinin artması), habelə dövlət və korporativ xarakterli casusluq faktlarının ifşası” (Кутюр, Тоупин, 2020) ilə izah edirlər.

Rəqəmsal inqilabın dövlət suverenliyinə xələlgətirici effekti bir neçə yolla özünü göstərir. Birincisi, dövlət suverenliyi transmilli rəqəmsal platformalar tərəfindən aşınmaya məruz qalır, bu, xüsusilə orta və kiçik gəlirli ölkələrdə müşahidə olunur. Facebook, Google, Twitter, Apple və digər iri transmilli rəqəmsal platformaların təsirinə müqavimət göstərə bilməyən orta və kiçik ölkələrin əksəriyyəti bu platformaların hegemon təsirini yalnız gələcək ağıllı cəmiyyətə inteqrasiyanın yeganə yolu kimi qəbul edə bilər. Bu transmilli rəqəmsal platformalar əksər ölkələrin milli idarəetmə sferasına daxil olduğundan, bir çox ölkələr onları məhdudlaşdırmağa bilmir. İkincisi, dövlətlər rəqəmsal bacarıqların

yerli rəqəmsal platformalar tərəfindən idarə olunması ilə mübarizə aparır. Rəqəmsallaşma çoxlu hesablama resursları və xüsusi istedadla malik kadrlar tələb edir, lakin əksər ölkələrin hökumətləri bu resurslara və imkanlara malik deyil. Buna görə də rəqəmsallaşdırma imkanlarını inkişaf etdirmək üçün yerli və ya beynəlxalq şirkətlərdən satınalma metodunu seçməli olurlar. Eyni zamanda, ölkələr siyasi səbəblərə görə yerli rəqəmsal platformaları dəstəkləməyə meyl edirlər. Nəticədə, bu platformalar rəqəmsal resurslara nəzarət baxımından hökumətdən daha böyük imkanlara malik olurlar. Bundan başqa, blokçeyn texnologiyası da dövlət suverenliyi üçün böyük təhdid ünsürü kimi çıxış edir. Bitcoin-in mərkəzsizləşdirilmiş təbiəti dövlət suverenliyi üçün çağırış yaradır. Eyni zamanda, getdikcə aktivləşən qeyri-qanuni şəbəkələr və Bitcoin-ə əsaslanan qeyri-qanuni bazar əməliyyatları transmilli cinayətkar fəaliyyətlərin suveren dövlətlərin tənzimləməsindən yayınmasını asanlaşdırır. Həmçinin, bəzi transmilli rəqəmsal platformalar özəl blokçeynlə də əməkdaşlıq edir ki, bu da ölkələrin iqtisadi suverenliyini əhəmiyyətli dərəcədə poza bilər. Məsələn, valyuta emissiyası bir ölkənin iqtisadi suverenliyinin ən əsas elementidir, lakin transmilli korporasiyalar və Bitcoin bu sistemə əhəmiyyətli zərər yetirə bilər (Qiqi, 2022). Müəlliflərdən S.V.Volodenkov iqtisadi sahədə suverenliyə qarşı fəal rəqəmsal cəhdlərin müşahidə edildiyinə diqqət çəkərək göstərir ki, Bitcoin və digər oxşar kriptovalyutalar milli valyutaları əvəz etmək məqsədi daşıyır, öz sahiblərinə dövlət və onun institutları tərəfindən nəzarət olunmayan və tənzimlənməyən maliyyə-iqtisadi fəaliyyət həyata keçirmək imkanı verir. Öz mahiyyətinə görə Bitcoin kriptoaarxiya ideologiyasının təşviqi alətidir, çünki dövlətin öz iqtisadi məkanını nəzarətdə saxlamaq və tənzimləmək hüququnu istisna edir (nəzərə almaq lazımdır ki, bir çox hallarda Monero, Zcash, Beam və s. kimi kriptovalyutalardan istifadə edilməklə, anonim maliyyə-iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsindən söhbət gedir). Öz növbəsində, rəqəmsal mərkəzsizləşdirmə ideologiyası çərçivəsində DeFi (Decentralized finance) adlanan mərkəzsizləşmiş maliyyə alətlərindən istifadə olunur ki, dövlət tənzimləyiciləri (mərkəzi banklar, maliyyə nazirlikləri və s.) və vasitəçiləri (banklar, investisiya, brokerlik şirkətləri və s.) maliyyə-iqtisadi münasibətlər sferasından kənarlaşdırılsın. Buna smart-kontraktlardan istifadə əsasında geniş istehlakçı kütləsinin milli maliyyə sistemindən müstəqil üfüqi qarşılıqlı əlaqə sferasına keçirilməsi yolu ilə nail olunur (Володенков, 2020). Beləcə, dövlətlər qarşısında öz iqtisadi sistemləri üzərində nəzarət imkanlarının itirilməsi təhlükəsi yaranır.

2020-2021-ci illər pandemiyası dövründə bütün dünya iqtisadiyyatı məhrumiyətlərə məruz qaldı, qazanan yalnız rəqəmsal platformalar oldu. Nəticədə biznes, logistika, ticarət və əmək bazarında dəyişikliklər baş verir. İT-platformalar kütləvi informasiya vasitələrini sıxışdıraraq və müəlliflik hüquqlarına məhəl qoymayaraq media kontenti ələ keçirirlər; istifadə etdikləri süzgeçlər sayəsində hərtərəfli informasiya senzurasını həyata keçirə bilirlər. Rəqəmsal nəhənglərin topladığı kapital onlara bütün proseslərin - maliyyə, iqtisadi, sosial, mədəni, informasiya və siyasi proseslərin “dirijor”una çevrilmək imkanı verib (Кулакова, Волкова, 2023, c. 96). Həmin platformalar buna yeni texnologiyalara əsaslanan və onları böhranlardan qoruyan sosial və informasiya infrastrukturunu yaratmaqla nail olublar. Məsələn, Facebook şirkətinin 2.8 milyard istifadəçidən ibarət auditoriyası var. Bu auditoriya internetə çıxışı olan insanların 60 faizini əhatə edir. Bu, çoxsaylı insanların şüur və davranışına təsir edə bilmək üçün geniş imkan deməkdir. Aparılan sorğuların nəticələrinə görə sadə amerikalılar rəqəmsal korporasiyalara (25%) Konqresdən (11%) daha çox etimad göstərirlər (Кулакова, Волкова, 2023).

Dünyada aparıcı İnternet oyunçuları (GAFAM – Google, Apple, Facebook, Amazon və Microsoft – ABŞ və BATX – Baidu, Alibaba, Tencent və Xiaomi – Çin) öz təsirlərini gücləndirdikcə, rəqəmsal müstəqillik anlayışının əhəmiyyəti artır. Bu, istifadəçilərin onların həllərindən asılılığını artırır, öz növbəsində, Big Tech oyunçuları və hökumətlər arasında rəqabəti gücləndirir. Rəqəmsal alətlərin meydana çıxardığı bu tendensiya xüsusilə istifadəçilər tərəfindən təqdim olunan şəxsi məlumatların istifadəsi ilə bağlı strateji, iqtisadi, siyasi və etik problemləri gündəmə gətirir (Digital sovereignty,

2023). Rəqəmsal suverenlik konsepsiyası burada işə düşür: o, hökumətlərə, şirkətlərə və fərdi şəxslərə rəqəmsal müstəqilliyi və məlumatlara nəzarəti bərpa etmək yolunda dəstək olmaq təyinatı daşıyır. Rəqəmsal ekosistem əsasən Amerikanı təmsil edən (GAFA - Google, Apple, Facebook and Apple) çox güclü pay sahibləri tərəfindən idarə olunaraq nəzarətdə saxlanır və şəkilləndirilir. Lakin məsələ yalnız bununla bitmir: onlar bazarlara təzyiq göstərir və texnologiyadan asılılığı təşviq edirlər (Wimi, 2021).

Ümumiyyətlə, 1990-cı illərin sonlarından etibarən internetin kommersiyalaşdırılması prosesinin sürətlənməsi rəqəmsal ekosistemi dövlət suverenliyinə çağırış kimi nəzərdən keçirmək üçün ciddi əsas yaratmış oldu. Uzun illər ərzində ABŞ-ın texnologiya nəhəngləri, ilk növbədə isə Alphabet, Amazon, Meta, Apple və Microsoft, demək olar ki, misilsiz güc toplaya bildilər. Platforma şirkətləri kimi onlar getdikcə daha çox rəqəmsal tətbiq, proqram və xidmətlər təqdim etməyə başladılar. Onların bu infrastrukturunu gündəlik şəxsi həyatda, eləcə də çoxsaylı şirkətlərdə və publik-inzibati idarəçilikdə geniş yayılmış ünsiyyət və təşkilati alətlərə çevrildi. Platformalar çox zaman “şəbəkə effektindən” faydalanırdılar. Bu effekt şəbəkə üzvlərinin sayı artıqca həmin şəbəkənin daha dəyərli olması prinsipinə əsaslanır. Platforma şirkətləri İnternetdə fərdlərin, şirkətlərin və publik xidmətlərin etibar etdiyi əsas texniki infrastruktur və xidmətləri təklif edir. Onlar məzmun və əlaqə kanallarını təmin edir, ictimai məkanları formalaşdırır və rəqabət şərtlərinə həlledici təsir göstərdikləri bazarları idarə edirlər. Bu o deməkdir ki, az sayda iri ABŞ şirkətləri təkcə texniki infrastrukturun üzərində deyil, həm də onların daxilində baş verən sosial-iqtisadi şərait və proseslərlə bağlı geniş fəaliyyət dairəsinə və tənzimləmə imkanlarına malikdirlər. Buna görə də platforma şirkətləri tez-tez rəqəmsal məkanda “kvazi-suveren” kimi də xarakterizə edilirlər (Mayer, Lu, 2023; Hofmann, 2020; Dolata, 2020).

Əslində, kiberməkan tamamilə dövlətin suveren nəzarəti altında olan fiziki infraqurudun asılıdır. Qarşımızda duran məsələ illüziyadan ibarət cəmiyyəti necə qoruyub saxlamaq deyil, qlobal əlaqəyə zərəri minimuma endirmək və bütün xalqların maraqlarının uzlaşmasını təmin etmək üçün tənzimləməni genişləndirmək istiqamətində dövlət fəaliyyətini necə təsbit etməkdir. İnternet hökumətin rolu ilə bağlı fərqli dəyərlərə və fərqli gözləntilərə malik qlobal əhali kütləsinə xidmət edir. Dəyərlərdə və gözləntilərdə bu dəyişikliyin baş verməsi təxminən on il çəkdi. 2000-ci ildə Facebook və ya digər sosial media şəbəkələri yox idi və Google kiçik bir startap idi. 2010-cu ilə qədər İnternet ticarət, maliyyə və təhlükəsizlik üçün əhəmiyyət kəsb edən mərkəzi qlobal infraquruda çevrildi. Siyasi sabitliyi sınaqdan keçirən yeni və güclü ictimai qüvvələr yaratdı. Buna cavab olaraq ölkələr internet siyasətini dövlətlər daxilində və dövlətlər arasında mübahisələr üçün yeni siyasi arenaya çevirərək (Digital Sovereignty, 2020), suveren nəzarəti təsbit və müdafiə etməyə başladılar. Rəqəmsal suverenliyə dair çağırışlar yalnız dövlətin rəqəmsal sahəyə tənzimləyici müdaxilələrinin təsdiqlənməsi və reallaşdırılması ilə məhdudlaşmır. Əvvəllər, başlıca olaraq avtokratik ölkələr öz xarici və daxili rəqəmsal siyasətlərini əsaslandırmaq üçün suverenlik terminindən istifadə edirdilər. Lakin son bir neçə ildə rəqəmsal suverenlik konsepsiyası Avropada və Hindistan və ya Braziliya kimi digər ölkələrdə də rəqəmsal sferanın əlaqələndirilməsi və tənzimlənməsi üçün qlobal və milli proseslərdə münasib kateqoriya kimi milli dövlətin (vətəndaşlar və iqtisadiyyat da daxil olmaqla) yenidən dirçəldilməsinə yönəlmiş güclü siyasi alətə çevrilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, demokratik ölkələrdə rəqəmsal suverenliyin qorunub saxlanması və ya gücləndirilməsi rəqəmsal transformasiya zamanı liberal dəyərlərin və qayda-qanunun, nizamın qorunub saxlanması üçün effektiv vasitə (Creemers, 2020; Abraham, 2013; Belli, 2019; Classen, 2020) kimi nəzərdən keçirilir.

3. Rəqəmsal suverenliyin mahiyyətinə dair doktrinal yanaşmalar

İnternetdən istifadənin geniş vüsət alması ilə dünyada baş verən qloballaşma prosesi sürətlənmişdir. Bu isə özlüyündə rəqəmsal dünyanın tənzimlənməsinin zərurəti ilə bağlı müzakirələrə səbəb olmuşdur. Həmin müzakirələr kontekstində təqdim edilən ilkin yanaşmalardan biri ondan ibarət idi ki, rəqəmsal dünya ümumiyyətlə dövlətlərin suverenlik iddialarından azad olmalı və dövlət tənzimlənməsindən kənar qalmalıdır (Barlow, 1996). Bu yanaşma ona əsaslanırdı ki, beynəlxalq hüquqda 1648-ci il Vestfal müqaviləsi ilə yaranan klassik suverenlik konseptinin əsaslandığı ərazi prinsipi rəqəmsal dünyada mövcud deyildir. Buna baxmayaraq, həmin yanaşma sürətli şəkildə öz dəstəyini itirmişdir. Səbəb isə bənzər nəzəriyyənin dövlətlərin maraqlarına ciddi şəkildə zidd olmasıdır. Onun əvəzinə beynəlxalq hüquqda rəqəmsal suverenlik yanaşması təşviq edildi. Yanaşmanın əsas dəstəkçilərindən biri Çindir. Belə ki, həmin ideyanın məntiqi ondan ibarətdir ki, rəqəmsal dünyada birbaşa olaraq əraziyə bağlı olmamasına baxmayaraq, real dünyada həmin sistemin mövcudluğunu təmin edən qurğular (serverlər, kabellər və s.) fiziki olaraq müxtəlif dövlətlərin ərazilərində yerləşir. Dövlətlər isə öz növbələrində həmin qurğular üzərində suverenlik perspektivindən çıxış edərək öz yurisdiksiyalarını tətbiq etməklə söz sahibi olurlar (Lawblog.az, 2022; Timothy, 1997).

Rəqəmsal suverenlik ideyası dünyada sosial qaydanın dəyişməsinə reaksiya olub, rəqəmsal məlumatların yaradılması, saxlanması və sərəncam verilməsi prosesini sərbəst şəkildə müəyyən etmək imkanını təsbit edən doktrinal müddəaların və hüquq normalarının işlənilməsi üçün hazırlanmasını nəzərdə tutur. Rəqəmsal suverenliyin hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirilməsi ya dövlətçiliyin və şəxsiyyətin müdafiəsinə, ya da əksinə, onların qlobal quruluş strukturları tərəfindən udulmasına yönəli bilər ki, ikinci halın baş verməsi gələcək perspektivdə suverenlik, dövlətçilik və şəxsiyyət kateqoriyalarının öz aktual mənasını və real məzmununu itirməsi deməkdir. Y.O.Qavrilov bu məqamlara diqqət çəkərək göstərir ki, suverenlik nəzəriyyəsi və praktikasının mümkün inkişaf istiqaməti kimi neyrosuverenlik fenomeninin konseptuallaşması və onun həyata keçirilməsi proqramının formalaşması (Гаврилов, 2020) çıxış edəcək.

Ümumiyyətlə, rəqəmsal suverenlik anlayışının elmi dövrüyyəyə daxil olması yalnız suverenlik nəzəriyyəsinin inkişafını deyil, həm də ictimai quruluşda əhəmiyyətli dəyişikliklərin baş verdiyini göstərir.

Rəqəmsallaşma “dövlət suverenliyi” kateqoriyasının klassik anlayışının hüdudlarını genişləndirir. Yeni terminlər yaranır: “dövlətin kiberməkan suverenliyi”, “İnternet şəbəkəsində dövlət suverenliyi”, “dövlətin rəqəmsal suverenliyi”, “dövlətin informasiya suverenliyi”. Bu zaman dövlətçiliyin hüquqi meyarı kimi suverenlik ciddi transformasiyaya məruz qalır. Artıq dövlət sərhəddi ölkə suverenliyinin yeganə təminatı kimi çıxış edə bilmir, kiber məkanda suverenliyin ərazi xarakteri isə özünün konstitusion-hüquqi dayağından məhrum olur (Ефремов, 2017; Бурла, 2020).

A.A.Yefremov informasiya məkanında dövlət suverenliyi konsepsiyasının inkişafında üç mərhələ fərqləndirir:

- 1980-ci illər – radio, tele və sputnik verilişləri vasitəsilə transsərhəd informasiya mübadiləsinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq, “informasiya azadlığı” və “milli suverenlik” kateqoriyalarının qarşılıqlı nisbətində aşkara çıxarılması. Bu dövrdə kiberməkan yeni-yeni formalaşmağa başlayır;
- 1990-cı illər – beynəlxalq kompüter şəbəkəsi kimi İnternetin inkişafı. Bu mərhələ İnterneti dövlət suverenliyi üçün təhdid kimi nəzərdən keçirən işlərin meydana çıxması ilə xarakterizə olunur;
- 2010-cu illər – *hazırkı dövr* – bir sıra ölkələrdə fərdi və digər məlumatların yalnız həmin dövlətin informasiya infrastrukturunda lokallaşdırılmasını nəzərdə tutan qanunvericiliyin formalaşması ilə bağlı məlumatların suverenliyi (data sovereignty) konsepsiyasının yaranması (Ефремов, 2020). Müəllif həmçinin dördüncü bir mərhələni də fərqləndirir və onun başlanğıcını 2015-ci ildə Avropa

Komissiyası tərəfindən Vahid Rəqəmsal Bazar Strategiyasının (Digital Single Market (DSM) Strategy), 2016-cı ildə isə Kankun bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə əlaqələndirir.

İnsanlar əsrlərdir ki, suverenlikdən danışırlar və burada bir məqam həmişə dəyişməz qalır: suverenlik, ərazi konsepsiyası ilə bağlıdır. Dövlət suverenliyi həmişə dövlət sərhədlərini müəyyən edən bəlli və fiziki cəhətdən mövcud olan ərazi ilə əlaqələndirilir. Bu mənada (90-cı illərdə çox vaxt “kiberməkan” adlandırılan) rəqəmsal məkan fiziki ərazi deyil. Çünki, sadəcə olaraq, milli ərazi kimi onun təyin edilmiş, sabit coğrafi və siyasi hüdudları, çərçivəsi yoxdur. Ona görə də, ilk vaxtlardan etibarən kiberməkanın kimin milli ərazisinə aid olduğu sualı ortaya çıxdı. 1990-cı illərin ortalarında mediada və akademik müzakirələrdə “kiberməkanın suverenliyi”ndən bəhs edilirdi. Geniş yayılmış yanaşma ondan ibarət idi ki, kiberməkan insan fəaliyyətinin yeni sahəsidir və burada hər şey indiyədək mövcud olanlardan öz mahiyyəti etibarilə əsaslı şəkildə fərqlənir. Belə bir mövqe hakim idi ki, mövcud hüquqi alətlərlə onu tənzimləmək və ya nəzarət etmək çətin, hətta qeyri-mümkündür. Hesab edilirdi ki, qanunların yalnız müəyyən edilmiş ərazi sərhədləri daxilində qüvvəsi vardır, bu sərhədlərdən kənarında onların nə qüvvəsi, nə də legitimliyi ola bilər (Johnson, Post, 1996; Görnemann, 2024). Ən cəsarətli iddialardan biri ondan ibarət idi ki, “öz sərhəddi, qlobal şəbəkəsi və mərkəzsizləşdirilmiş təşkilatı ilə kiberməkan o qədər müstəsnadır ki, ayrıca bir milli dövlət kimi öz suverenliyinə ehtiyacı vardır” (Görnemann, 2024). Kiberməkana dair mərkəzsizləşdirilmiş idarəetməyə malik müstəqil məkan yanaşması C.P.Barlou tərəfindən irəli sürülmüşdü. Hətta, o, 1996-cı ildə “Kiberməkanın Müstəqilliyi Bəyannaməsi”ni yazmışdı (Barlow, 1996).

A.A.Yefremov qeyd edir ki, dövlət suverenliyinin dövlət hakimiyyətinin ölkə daxilində üstünlüyü və beynəlxalq münasibətlərdə müstəqilliyi kimi başa düşülən ənənəvi anlayışı informasiya münasibətlərinə yalnız müəyyən şərtlər daxilində şamil oluna bilər. Birincisi, “daxilində” və “xaricində” meyarları bilavasitə dövlətin fiziki (coğrafi) ərazisi ilə, bir sıra hallarda isə onun yurisdiksiyasında olan başqa ərazilərlə bağlıdır. İnternet erasının müasir ictimai münasibətləri isə ərazi ilə daha az bağlıdır. Bu münasibətlərdən bəhs olunarkən daha çox “kiber məkan” məfhumundan istifadə edilir. İkincisi, müasir informasiya texnologiyaları üzərində dövlət hakimiyyəti anlayışının özü ayrıca araşdırma tələb edir. Texnologiyaların dövlət idarəetməsinə təsirinin qiymətləndirilməsi elmi tədqiqatların müstəqil bir sahəsinə çevrilməkdədir. Üçüncüsü, müasir şəraitdə beynəlxalq münasibətlərdə “müstəqillik” kateqoriyası mütləq xarakterə malik ola bilməz. Bütün dövlətlər ən azından BMT Nizamnaməsində təsbit edilmiş prinsiplərlə bir-birinə bağlıdırlar (Ефремов, 2017, с. 203-204).

D.V.Qribanov kiber məkana “elektron kompüter şəbəkəsindən istifadə prosesində, EHM-lərin köməyi ilə emal olunan informasiya (informasiya ehtiyatları) ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlərin və həmin informasiya ehtiyatları vasitəsilə ilə göstərilən informasiya xidmətlərinin məcmusu” (Грибанов, 2010, с. 60) kimi anlayış verir.

N.Tsaqurias kiberməkan və suverenliyin qarşılıqlı əlaqəsi problemini tədqiq edərək, iki suala cavab tapmağa cəhd edir:

1. kiberməkan suverenliyin obyektinə ola bilərmi?
2. o, suveren ola bilərmi?

Müəllifin fikrincə, kiberməkan informasiya məkanı daxilində ümumdünya ərazisidir. Həmin məkan İKT-dən istifadə olunmaqla, qarşılıqlı asılılıqda və əlaqədə olan şəbəkələr vasitəsilə informasiyanın yaradılması, saxlanması, dəyişdirilməsi, mübadiləsi və istifadəsi məqsədilə elektronika və elektromaqnit spektrin köməyi ilə təşkil edilmişdir. Beynəlxalq-hüquqi mənada suverenlik isə ərazi ilə sıx surətdə bağlıdır. Lakin suverenliyin mahiyyəti ərazidə deyil, hakimiyyətdə olduğu üçün, o, nəinki hər hansı bir ərazinin hüdudlarından kənar, həm də ərazidənkənar kateqoriyalara şamil edilə bilər. Dövlət suverenliyinin hüquqi məzmunu əsasən onun səlahiyyətlərində ifadə olunur. Dövlət bu səlahiyyətləri həm onun ərazisində yerləşən kibernetik strukturlara, həm kibernetik fəaliyyətlə məşğul olan vətəndaşlara, həm də onun ərazisində olan əcnəbilərə münasibətdə həyata keçirə bilər. Dövlət

kiberməkanda, qəbul və çatdırılma nöqtələrində dövr edən, habelə onun yurisdiksiyasına düşən kanallar vasitəsilə ötürülən informasiyalar üzərində öz yurisdiksiyasını reallaşdırır. Konkret ölkədə qeydiyyatdan keçdiyi üçün veb-ünvanlar da dövlətin yurisdiksiyası ilə əhatə olunur. Başqa sözlə, dövlət milli və ərazi meyarları əsasında kiberməkan və kiberfəaliyyət üzərində yurisdiksiyasını həyata keçirmək hüququna malikdir. Ona görə də, rəqəmsallaşma prosesləri ilə əlqədar olaraq dövlətin yurisdiksiyası və müvafiq olaraq, suverenliyi genişlənir. Kiberməkana münasibətdə bu o deməkdir ki, əgər bir dövlətin vətəndaşı digər dövlətin ərazisində kibercinayət törədirsə, birinci dövlət onun üzərində öz yurisdiksiyasını qoruyub saxlayır (Tsagourias, 2015). Kiberfəaliyyət dövlətin ərazisində müəyyən nəticələrə səbəb olduğu hallarda da yurisdiksiyanın genişlənməsi mümkündür.

Hökumət orqanlarının, elmi dairələrin, biznesin və vətəndaş cəmiyyətinin çoxsaylı və fərqli mülahizə və tələblərində suverenlik termininin ənənəvi anlayışından uzaqlaşma görə bilərik. Dövlətin rəqəmsal sahədə müstəqilliyini və səlahiyyətini vurğulamaq əvəzinə, rəqəmsal suverenlik “rəqəmsal transformasiya prosesinə töhfə vermək və xaricdə yerləşən texnologiyalar və provayderlərdən istifadədən imtina etmədən rəqəmsal sferada avtonom fəaliyyət göstərmək imkanı üçün ilkin şərt” kimi xarakterizə olunur. Bu, təkəcə demokratik dövlətin suverenliyini deyil, həm də fərdi istifadəçilər və istehlakçılar qismində vətəndaşların da suverenliyini əhatə edir. Nəticə etibarilə, diqqət təkəcə kollektiv suverenliyə deyil, həm də fərdi suverenliyə (Pohle, 2020; Mertz, 2016) yönəldilmişdir.

Rəqəmsal suverenlik sadəcə olaraq suverenlik prinsipinin onlayn versiyası deyildir. Suverenlik və rəqəmsal suverenlik arasında qarşılıqlı əlaqə məsələsi hələ sonadək həll edilməyib. Əslində isə bu, rəqəmsal suverenlik ideyasının mahiyyətinin daha yaxşı dərk edilməsi üçün ilkin zəruri addım kimi həlli zəruri olan bir məsələdir. Çünki bu məsələnin həlli onların (suverenlik və rəqəmsal suverenliyin) ekvivalent, bir-birini tamamlayan, müstəqil və ya fərqli anlayışlar olub-olmadığını müəyyən etməyə imkan verə bilər. M.Robles-Karillo “Suverenlik və rəqəmsal suverenlik” adlı məqaləsində suverenlik və rəqəmsal suverenlik arasında qarşılıqlı əlaqə məsələsini bir-birini tamamlayan üçlü yanaşma çərçivəsində nəzərdən keçirir: kontekstual, konseptual və funksional yanaşmalar. Birinci, yəni kontekstual yanaşmaya görə əsas məqsəd suverenlik və rəqəmsal suverenliyin rəqəmsal sferada ekvivalent, bir-birini tamamlayan, fərqli və ya müstəqil kateqoriyalar olub-olmadığını aydınlaşdırmaqdır. Kontekst mühümdür, çünki məhz burada suverenlik prinsipi reallaşır və rəqəmsal suverenlik ideyası meydana çıxır. İkinci, yəni konseptual yanaşmanın təyinatı bu iki kateqoriya arasında konseptual oxşarlıqlar və ya fərqliliklərin olub-olmadığını müəyyən etməkdən ibarətdir. Üçüncü, yəni funksional yanaşma baxımından əsas məsələ onların funksiyalarında oxşarlıq və ya fərqliliklərin olub-olmadığını, rəqəmsal suverenliyin nə üçün zəruri olduğunu, onun nə zaman mövcud olduğunu və ya nə üçün rəqəmsal suverenlikdən suverenliyin olmadığı yerdə istifadə olunduğunu müəyyən etməkdir (Robless-Carrillo, 2023). Beləliklə, əsas məsələ aşağıdakı suallara cavab tapmaqdır: a) suverenlik olduqda rəqəmsal suverenlik hansı funksiyaları yerinə yetirir?; b) suverenlik mövcud olmadıqda rəqəmsal suverenliyə hansı funksiyaya aid edilir?.

Rəqəmsal suverenlik ətrafında müzakirələrin təhlili bəzi ilkin mühakimələr irəli sürməyə imkan verir. Birincisi, rəqəmsal suverenlik ənənəvi suverenliyin sadəcə onlayn versiyası deyildir. İkincisi, rəqəmsal suverenlik bu hüquqi-siyasi kateqoriyanı əvəz və ya ləğv etmir. Üçüncüsü, bu, suverenlik prinsipinin məntiqi davamı deyildir (Robless-Carrillo, 2023).

Doktrinal və rəsmi mənbələrdə mənacə bir-birinə yaxın olan və bir çox hallarda biri digərinin sinonimi kimi çıxış edə bilən “informasiya suverenliyi”, “rəqəmsal suverenlik”, “şəbəkə suverenliyi”, “kompüter suverenliyi”, “texnoloji suverenlik” və s. bu kimi məfhumlardan istifadə olunsa da, “rəqəmsal suverenliyin” hamılıqla qəbul edilmiş vahid anlayışı, hətta bu terminin özü ilə bağlı konsensus mövcud deyildir.

A.Çander və H.San kimi müəlliflər (Chander, Sun, 2023) hesab edirlər ki, rəqəmsal suverenlik geniş anlayış olub, dövlətin yalnız internet-süzgücləmə texnologiyalarından və məlumat lokallaşdırma

hüququndan istifadə etməklə transsərhəd məlumat axınlarını deyil, həm də ifadə və texnologiyalara əlçatanlıq azadlığı ilə bağlı fəaliyyətləri tənzimləmək səlahiyyətini ifadə edir.

Rəqəmsal suverenlik dövlətin ayrılmaz xüsusiyyəti olub, onun rəqəmsal texnoloji infrastrukturunun həmin dövlətin siyasi, iqtisadi, ictimai, sosial və inzibati institutlarının, habelə bilavasitə vətəndaşların təcrübə, bilik və bacarıqları ilə birləşməsi nəticəsində yaranan mürəkkəb sistemdir. Rəqəmsal suverenlik dövlət və onun institutları tərəfindən rəqəmsal texnologiya və məlumatların milli məqsədlərə nail olunması üçün müstəqil şəkildə resurs qismində istifadə olunması imkanları və qabiliyyətləri ilə xarakterizə olunur (Володенков, 2021).

Müəlliflərdən S.V.Volodenkov sistemli yanaşmadan çıxış edərək, rəqəmsal suverenliyi “dövlətin və cəmiyyətin öz həyat fəaliyyətinin ən mühüm sahələrinə rəqəmsal texnoloji potensialı müstəqil surətdə və öz maraqlarına uyğun olaraq tətbiq etmək qabiliyyəti və imkanlarını xarakterizə edən fenomen” kimi nəzərdən keçirir. Müəllifə görə, istənilən, o cümlədən rəqəmsal texnologiya yalnız aktorlarda rəqəmsal alətlərdən istifadə vərdişləri, bacarıqları və qabiliyyətləri olduğu halda inzibati, siyasi və ya iqtisadi resursa çevrilir. Başqa sözlə, rəqəmsal suverenlik özündə iki həlledici struktur və funksional elementi ehtiva edir: rəqəmsal texnologiyalardan öz maraqları naminə istifadə imkanları və onlardan istifadə qabiliyyətləri. Əgər rəqəmsal texnologiyalardan istifadə qaydaları, məhdudiyyətləri və formatları müvafiq rəqəmsal texnoloji həllərin potensialından öz maraqları naminə yararlanan dövlət və ictimai institutlar tərəfindən müəyyən olunarsa, bu halda rəqəmsal suverenlik elementlərinin mövcudluğundan danışmaq olar. Lakin praktika göstərir ki, qlobal rəqəmsal texnoloji platforma və servislər, ilk növbədə, öz maraqlarını güdürlər, əlçatan rəqəmsal həllərdən istifadə üzrə öz formatlarını, qaydaların və məhdudiyyətlərini tətbiq edirlər, öz siyasətlərini formalaşdırırlar, geniş istifadəçi məlumatlarından öz mülahizələrinə uyğun şəkildə istifadə edirlər (Володенков, 2020). Bütün bunlar rəqəmsal suverenlik anlayışının mürəkkəbliyini nümayiş etdirməklə yanaşı, belə suverenliyin labüdlüyün və onun təmin olunmasının hər bir dövlət üçün önəmini bir daha təsdiq edir. Çin alimi V.Qonq rəqəmsal suverenliyi daxili və xarici struktur elementləri kontekstində müəyyən edir: daxili mənada rəqəmsal suverenlik və xarici mənada rəqəmsal suverenlik. Daxili mənada rəqəmsal suverenlik ölkədə informasiya siyasətinin formalaşdırılmasında və həyata keçirilməsində və informasiya qaydasının qorunub saxlanmasında ali dövlət hakimiyyətinin üstün rolunu, xarici mənada rəqəmsal suverenlik isə informasiyanın istehsalı və istifadəsində dövlətlərin tam hüquq bərabərliyini və xarici nəzarətdən asılı olmamasını (Gong, 2005) ifadə edir.

Əcnəbi müəlliflərdən Y.Şen rəqəmsal suverenliyi “dövlətin öz ərazisi ilə bağlı İnternet məkanının fəaliyyəti üçün qaydaları müstəqil surətdə və həmin dövlətin milli maraqlarına və dəyərlərinə cavab verən şəkildə müəyyən etmək imkanı” (Shen, 2016, pp. 81-93) kimi xarakterizə edir.

“Rəqəmsal suverenlik” anlayışında “rəqəmsal” təyini “analoq”dan fərqli olaraq kompüter və ya internetdən istifadə ilə bağlı xüsusiyyəti təsvir edən sifətə daha az istinad edir. Əslində, həmin təyin, təkcə kompüter texnologiyasının geniş istifadəsi ilə deyil, həm də ilk növbədə, rəqəmsallaşmanın makrososial transformasiyası prosesi ilə şərtlənir. Bu proses isə iki əlaqəli tendensiya ilə xarakterizə olunur:

- rəqəmsal əlaqələrin geniş yayılması;
- rəqəmsal məlumatların toplanmasının və transsərhəd məlumat axınlarının nəzərəcarpacaq dərəcədə artması (Pohle, 2020).

Rəqəmsal suverenliyin özünəməxsus obyektləri vardır. Bir qədər sadələşdirilmiş terminlərlə ifadə etsək, rəqəmsal texnologiyalar və infrastrukturlar birlikdə texnologiya paketini təşkil edən üç səviyyədə təmsil oluna bilər:

- fiziki səviyyə;
- kod səviyyəsi;
- data səviyyəsi.

Faktiki olaraq, istifadə etdiyimiz hər bir rəqəmsal proqram bu üç təbəqədə İT komponentlərinin birləşməsinə əsaslanır. Məsələn, e-məktub yazmaq üçün bizə bəzi cihazlar lazımdır (fiziki səviyyə). Biz məktubu bir sıra proqram təminatı elementlərinin köməyi ilə meydana gələn istifadəçi interfeysi ilə tərtib edirik (kod səviyyəsi). Və nəhayət, müəyyən edilmiş standartlar və protokollardan (data səviyyəsi) istifadə edərək müxtəlif serverlər və internet qovşaqları vasitəsilə mesajı alıcıya göndəririk. Rəqəmsal suverenlik bu səviyyələrin hər birində özünü göstərə bilər: həmin səviyyənin sərbəst surətdə (öz-özünə) və ya ən azından kifayət qədər müstəqil şəkildə formalaşmasından asılı olaraq. Lakin bütün bu səviyyələrdə mütləq şəkildə özünü təmin edə bilən (tamamilə müstəqil) olmaq nə mümkün, nə də məntiqlidir. Əksinə, elə bir mühit yaratmaq lazımdır ki, qərar qəbul etmək üçün bir neçə alternativ variant arasından seçim etmək mümkün olsun. İstənilən halda müəyyən asılılıqlar olacaq. Məsələn, Avropada mühüm texnoloji komponentlərin istehsalı üçün zəruri olan lazımi qədər nadir mədəni yataqları yoxdur. Ona görə də bu cür resursların idxalından asılılıq qaçılmazdır. Həmçinin elə asılılıqlar var ki, uzun illər ərzində formalaşır, məsələn, ABŞ şirkətlərinin bulud texnologiyaları sahəsində üstünlük əldə etməsi kimi. Bu cür asılılıqlardan azad olmaq və ya onları azaltmaq cəhdlərinə hökumətlərin rəqəmsal formalarına qarşı “müqavimət aktları” deyilir. Axı rəqəmsal suverenlik uğrunda mübarizə həm də dünyada iqtisadi, siyasi və hərbi üstünlük yarışının davam etdiyini ortaya qoyur. Torpaq, su, hava və kosmos kimi fiziki ərazilərlə yanaşı, rəqəmsal məkan da geostrateji güc mübarizəsi üçün bir arenaya çevrilib (Falkner, 2024; Kagermann, 2021; Chander, Sun, 2023; Kar, 2020; Couture, 2019; Jin, 2015).

Rəqəmsal suverenlik dövlətin informasiya suverenliyi ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Dövlətin informasiya suverenliyi politoloji tədqiqatlarda mühüm tədqiqat obyektidir. Dövlətin informasiya suverenliyi anlayışı onun “informasiya axımına nəzarət etmək qabiliyyəti” (Həsənlı, 2015, s. 30) kimi başa düşülür.

A.V.Rossoşanskiy hesab edir ki, informasiya suverenliyi siyasi subyektin siyasətdə iştirak maraqlarından asılı olaraq informasiya istehsal etmək, yaymaq və ondan yararlanmaq, habelə onun cari və uzunmüddətli siyasi maraqlarına uyğun gələn miqyasda və həcmdə informasiyadan siyasi təsir resursu kimi istifadə etmək qabiliyyəti və məramıdır (Росошанский, 2011).

M.M.Kuçeryavıyın fikrincə, informasiya suverenliyi dövlətin informasiya siyasətinin milli maraqların müdafiəsi məqsədilə global informasiya məkanı səviyyəsində, habelə iqtisadi inkişafa və öz vətəndaşlarının rifahına nail olmaq üçün isə milli səviyyədə müstəqilliyini nəzərdə tutur (Кучерявый, 2015).

“Rəqəmsal suverenlik” və “informasiya suverenliyi” anlayışlarının qarşılıqlı nisbəti ilə bağlı fərqli yanaşmalar mövcuddur.

Bəzən “rəqəmsal suverenlik” “informasiya suverenliyi”nin “texnoloji suverenlik” və “məlumatların suverenliyi”nin vəhdətindən yaranan yeni inkişaf mərhələsi kimi xarakterizə olunur. Bəzən isə “rəqəmsal suverenlik” cins anlayışı kimi götürülür və “elektron suverenlik” və “informasiya suverenliyi” anlayışları onun tərkib hissələri (yəni növ anlayışları) kimi xarakterizə edilir. Göstərilir ki, elektron suverenlik kibermüharibələrdə davamlılığı, yəni kiber, şəbəkə hücumlarından, müxtəlif viruslardan, fərdi məlumatların korlanması və oğurlanmasından, habelə dövlətin kritik infrastruktur obyektlərinə xarici təsir hallarından müdafiəni təmin edir. Şəbəkə hücumları, kiberhücumlar nəticəsində internet verilişlərinin, radiokanal saytlarının, televiziya kanallarının işində genişmiqyaslı pozuntular baş verir, məzmun məlumatları itirilir. Elektron təhlükəsizlik elektron suverenliyin əsasını təşkil edir və məlumatların müasir rəqəmsal texnologiyaların köməyi ilə qorunmasını nəzərdə tutur. İnformasiya suverenliyi isə informasiya müharibəsində davamlılıq kimi müəyyən edilə bilər: burada informasiyanın məzmununun qorunması, informasiyanın sərbəst surətdə idarə edilməsi, informasiya hücumlarına qarşı dayanıqlılıq xüsusi önəm kəsb edir. Əksər hallarda internet hücumları siyasi motivlər daşıyır. İnformasiya müstəqilliyinə malik olan dövlət öz informasiya sahəsinə nəzarət etmək,

ona təsir göstərmək, informasiya hücumlarının qarşısını almaq qabiliyyətinə sahib olmalıdır (Филоп, 2019).

NƏTİCƏ

Beləliklə, bu məqalə çərçivəsində qeyd edilən bütün fikirləri və aparılan araşdırma və təhlilləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar.

1. Rəqəmsallaşma müasir dövrün ən mühüm transformasiya proseslərindən biri olmaqla, yalnız texnoloji deyil, həm də sosial, iqtisadi, inzibati, etik və fəlsəfi aspektləri özündə əks etdirir. Rəqəmsal transformasiya prosesləri kompleks, uzunmüddətli və dönməz xarakter daşdığı üçün dövlət və cəmiyyətin rəqəmsallaşması proseslərinin hərtərəfli və dərinlən öyrənilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir.

2. Rəqəmsallaşma hər hansı işi yerinə yetirmək üçün ənənəvi üsullar əvəzinə rəqəmsal texnologiyalardan istifadə prosesidir ki, bu da səmərəliliyin daha da artmasını, zamana, işçi qüvvəsinə və resurslara əhəmiyyətli dərəcədə qənaət olunmasını şərtləndirir. Rəqəmsal alətlər yalnız texnoloji deyil, həm də iqtisadi və sosial tərəqqini sürətləndirir. Rəqəmsallaşma prosesi ictimai həyatın demək olar ki, bütün sahələrini əhatə etsə də bəzi sahələr bu kontekstdə öz əhəmiyyətinə və əhatə dairəsinə görə xüsusi olaraq önə çıxır. Bunlara iqtisadi, sosial, idarəetmə və s. kimi sahələri aid etmək olar.

3. Rəqəmsal inkişafa dair bir neçə beynəlxalq indeks və reyting sistemi mövcuddur. Bu indekslər ölkələrin rəqəmsallaşma səviyyəsini müxtəlif aspektlər və ya istiqamətlər (fokus sahələr) üzrə qiymətləndirir. Rəqəmsal inkişaf indeksləri üzrə fokus sahələr içərisində rəqəmsal iqtisadiyyat, texnologiya, elektron hökumət və vətəndaş xidmətləri kimi sahələrin xüsusi çəkisi daha böyükdür. Rəqəmsal inkişafa dair beynəlxalq indeks hesabatlarının təhlili ölkəmizdə rəqəmsal infrastrukturun inkişafı, rəqəmsal savadlılığın artırılması və dövlətin rəqəmsal xidmətlərə investisiyalarının artırılması, innovasiya və startap ekosisteminin təkmilləşdirilməsi, İKT sahəsində tədqiqatların aparılması sahəsində əlavə tədbirlərin görülməsinin vacibliyini göstərir.

4. Bəşəriyyətin müasir texnoloji inkişafı şəraitində dövlət suverenliyi ilə bağlı ənənəvi təsəvvürlər yeni reallıqların tələbinə tam dolğunluğu ilə cavab vermir. Ona görə də, suverenliklə bağlı ənənəvi təsəvvürlərin bu reallıqlara adekvatlıq kontekstində yenidən qiymətləndirilməsi və “rəqəmsal suverenlik” kimi yeni bir fenomenin dərinlən öyrənilməsi ciddi zərurətə çevrilir.

5. Müasir inkişaf tendensiyası rəqəmsal suverenliyin təmin edilməsi qabiliyyətini bütövlükdə dövlət müstəqilliyinin əsas elementlərindən birinə çevirir. Belə ki, kiberməkanda təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin edilməsi bütün dövlətlərin suverenliyinə və milli maraqlarının təminat səviyyəsinə ciddi təsir göstərir.

6. Rəqəmsal dünya suverenlik prinsipi üçün müxtəlif aspektlərdə çağırışlar yaradır. Rəqəmsal suverenlik konsepsiyasının meydana çıxması yeni və fərqli suallar doğurur. Nəzərə almaq lazımdır ki, o, müxtəlif ölkələr tərəfindən fərqli məqsədlər və motivlər əsas götürülərək dəstəklənən bir konsepsiyadır.

7. Rəqəmsal suverenlik anlayışının elmi dövriyyəyə daxil olması yalnız suverenlik nəzəriyyəsinin inkişafını deyil, həm də ictimai quruluşda əhəmiyyətli dəyişikliklərin baş verdiyini göstərir. Rəqəmsallaşma “dövlət suverenliyi” kateqoriyasının klassik anlayışının hüdudlarını genişləndirir. Rəqəmsal suverenlik dövlət suverenliyinə alternativ olan əlahiddə bir suverenlik növü və ya forması deyildir. O, sadəcə olaraq vahid və bölünməz olan dövlət suverenliyinin rəqəmsal mühitdə (kiberməkanda) təzahürüdür.

8. “Rəqəmsal suverenlik” və “informasiya suverenliyi” anlayışlarının qarşılıqlı nisbəti ilə bağlı fərqli yanaşmalar mövcuddur. Fikrimizcə, rəqəmsal suverenliyi “informasiya suverenliyi”nin “texnoloji suverenlik” və “məlumatların suverenliyi”nin vəhdətindən yaranan yeni inkişaf mərhələsi kimi xarakterizə edən yanaşma daha məntiqlidir.

9. “Rəqəmsal suverenlik” anlayışı “informasiya təhlükəsizliyi” anlayışı ilə sıx surətdə bağlıdır. Belə ki, rəqəmsal suverenlik informasiya təhlükəsizliyinin ən mühüm təminatlarından biri kimi çıxış edir. Rəqəmsal suverenliyin olmadığı bir şəraitdə informasiya təhlükəsizliyinin dolğun və effektiv təminatı kifayət qədər mürəkkəb və çətin vəzifəyə çevrilir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Həsənlı, E. (2015, 14 may). Qloballaşma şəraitində Azərbaycan Respublikasında informasiya təhlükəsizliyi və milli maraqlar. *İnformasiya təhlükəsizliyinin multidissiplinar problemləri üzrə II respublika elmi-praktiki konfransının materialları* (s. 30). Bakı.
2. Lawblog.az. (2022). *Rəqəmsal dünyada suverenlik*. <https://lawblog.az/blog/2022/10/17/reqemsal-dunyada-suverenlik/>
3. Афонцев, С. А. (2024). Теоретическое измерение экономического суверенитета. *Журнал Новой экономической ассоциации*, 3 (64), 218-224.
4. Бурла, В. (2020). Цифровизация - фактор трансформации государственного суверенитета как международно правовой категории в документах ООН и ценности в конституциях государств-членов СНГ. *Вестник Университета имени О.Е.Кутафина*, (12), 224-232.
5. Бухарин, В. В. (2016). Компоненты цифрового суверенитета Российской Федерации как техническая основа информационной безопасности. *Вестник МГИМО-Университета*, 6 (51), 76-91.
6. Васильева, Н. А., и Ван Чэньсин. (2010). Значение научно-технического фактора в современных международных отношениях. *Вестник Международных Организаций*, 4 (30), 21-22.
7. Володенков, С. В. (2020). Феномен цифрового суверенитета современного государства в условиях глобальных технологических трансформаций: содержание и особенности. *Журнал политических исследований*, (4), 3-11.
8. Володенков, С. В., Воронов, А. С., Леонтьева, Л. С. и др. (2021). Цифровой суверенитет современного государства в условиях технологических трансформаций: содержание и особенности. *Полилог*, (1). <https://polylogos-journal.ru/s258770110014073-2-1/>
9. Гаврилов, Е. О. (2020). Цифровой суверенитет в условиях глобализации: философский и правовой аспекты. *Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки*, (2), 146-152.
10. Грибанов, Д. В. (2010). К вопросу о правовой теории кибернетического пространства. *Государство и право*, (4), 57-62.
11. Ефремов, А. А. (2017). Формирование концепции информационного суверенитета государства. *Право. Журнал Высшей школы экономики*, (1), 201-215.
12. Ефремов, А. А. (2020). *Информационно-правовой механизм обеспечения государственного суверенитета Российской Федерации* (Дис. д.-ра юрид. наук). Москва.
13. Карцхия, А. А. (2017). Цифровой императив: новые технологии создают новую реальность. *Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права*, (8), 17-26.
14. Кулакова, Т. А., и Волкова, А. В. (2023). Цифровой суверенитет и политико-административные режимы. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология*, 39 (1), 92-105.
15. Кутюр, С., и Тоупин, С. (2020). Что означает понятие «суверенитет» в цифровом мире?. *Вестник международных организаций*, (4), 48-69.

16. Кучерявый, М. М. (2015). Государственная политика информационного суверенитета России в условиях современного глобального мира. *Управленческое консультирование*, (2), 8-15.
17. Лушников, А. М., и Лушникова, М. В. (2020). Трудовое право и цифровая экономика: российский опыт в контексте мировых тенденций. *Ежегодник трудового права*, (10), 20-21.
18. Овчинников, В. А. (2012). *Государственный суверенитет современной России: сущность, содержание, проблемы реализации*. Санкт-Петербург: Петрополис.
19. Право как инструмент цифровой трансформации в новых условиях научно-технического сотрудничества. (2023, 15 февраля). *Первый Международный юридический форум по цифровому праву* (с. 6). <https://www.hse.ru/mirror/pubs/share/814049207.pdf>
20. Россошанский, А. В. (2011). Политический и информационный суверенитет в контексте процессов глобализации. *Симбирский научный вестник*, 4 (6), 176-186.
21. Филон, Н. С. (2019). *Цифровой суверенитет*. <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/219969/1/116-117.pdf>
22. Черниченко, С. В. (1995). Государство как личность, субъект международного права и носитель суверенитета. *Российский ежегодник международного права*, 13–44.
23. Abraham, S. (2013). The Fight for Digital Sovereignty. *Economic & Political Weekly*,. 48 (42). <https://cis-india.org/a2k/blogs/epw-vol-xlviii-42-october-19-2013-sunilabraham-the-fight-for-digital-sovereignty>
24. Barlow, J. P. (1996). *Declaration on the Independence of Cyberspace*. <https://www.eff.org/cyberspace-independence>
25. Bellanger, P. (2011). *De la souveraineté en général et de la souveraineté numérique en particulier*. http://archives.lesechos.fr/archives/cercle/2011/08/30/cercle_37239.htm
26. Belli, L. (2019). *BRICS countries to build digital sovereignty*. *CyberBRICS*. <https://cyberbrics.info/brics-countries-to-build-digital-sovereignty/>
27. Chander, A., & Sun, H. (2023). Sovereignty 2.0. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 55 (2), 283-324.
28. Claessen, E. (2020). Reshaping the internet – the impact of the securitisation of internet infrastructure on approaches to internet governance: The case of Russia and the EU. *Journal of Cyber Policy*, 5 (1), 140-157.
29. Couture, S., & Toupin, S. (2019). What does the notion of "sovereignty" mean when referring to the digital?. *New Media and Society*, 21 (10), 2305-2322.
30. Creemers, R. (2020). China's Conception of Cyber Sovereignty. *Governing Cyberspace: Behavior, Power and Diplomacy*, 107-145.
31. Digital sovereignty and its challenges: the keys to your full understanding. (2023). [www.oodrive.com](https://www.oodrive.com/blog/actuality/digital-sovereignty-keys-full-understanding/). <https://www.oodrive.com/blog/actuality/digital-sovereignty-keys-full-understanding/>
32. Digital Sovereignty in a Time of Conflict. (2020). [www.orfonline.org](https://www.orfonline.org/expert-speak/digital-sovereignty-in-a-time-of-conflict). <https://www.orfonline.org/expert-speak/digital-sovereignty-in-a-time-of-conflict>
33. DiGiX 2024 Update: A Multidimensional Index of Digitization. (2024). [www.bbvaesearch.com](https://www.bbvaesearch.com/en/publicaciones/digix-2024-update-a-multidimensional-index-of-digitization/). <https://www.bbvaesearch.com/en/publicaciones/digix-2024-update-a-multidimensional-index-of-digitization/>
34. Dolata, U. (2020). Internet – Platforms – Regulation: Coordination of Markets and Curation of Sociality. *SOI Discussion Paper*, (2), 179-206.
35. Eriksson, J., & Giacomello, G. (2009). Who Controls the Internet? Beyond the Obstinacy or Obsolescence of the State. *International Studies Review*, 11 (1), 205-230.
36. Falkner, G. (2024). Digital sovereignty-Rhetoric and reality / G.Falkner, S.Heidebrecht, A.Obendiek [and etc.]. *Journal of European Public Policy*, 31 (8), 1-22.

37. Fleming, S. (2025). *What is digital sovereignty and how are countries approaching it?*. <https://www.weforum.org/stories/2025/01/europe-digital-sovereignty/#:~:text=Digital%20sovereignty%2C%20cyber%20sovereignty%2C%20technological,you%20rely%20on%20and%20create>.
38. Global Digitalization Index. (2024). *www-file.huawei.com*. <https://www-file.huawei.com/-/media/corp2020/gdi/pdf/gdi-2024-en.pdf?la=en>
39. Gong, W. (2005). Information Sovereignty Reviewed. *Intercultural Communication Studies*, 14 (1), 119-135.
40. Gorenšek, T., & Kohont, A. (2019). Conceptualization of digitalization: opportunities and challenges for organizations in the euro-mediterranean area. *International journal of Euro-Mediterranean studies*, (2), 93-115.
41. Görnemann, E. (2024). *Digital Sovereignty*. <https://fundamentals.weizenbaum-institut.de/en/digital-sovereignty/>
42. Hofmann, J. (2020). Digitale Kommunikationsinfrastrukturen. *Handbuch Digitalisierung in Staat und Verwaltung*, 147-157.
43. Jin, X., Wah, B. W., Cheng, X. and etc. (2015). Significance and challenges of big data research. *Big data research*, 2 (2), 59-64.
44. Johnson, D. R., & Post, D. (1996). Law and Borders: The Rise of Law in Cyberspace. *Stanford Law Review*, 48 (5), 1367-1402.
45. Kagermann H., Streibich K.-H., & Suder K. (2021). *Digital Sovereignty - Status Quo and Perspectives*. Munich: National Academy of Science and Engineering.
46. Kar, R. M., & Thapa, B. E. (2020). *Digitale Souveränität als strategische Autonomie*. Berlin: Kompetenzzentrum Öffentliche IT.
47. Mayer, M., & Lu, Y.C. (2023). Illusionen der Autonomie? Europas Position in den globalen digitalen Abhängigkeitsstrukturen. *SIRIUS – Zeitschrift für Strategische Analysen*, 7 (4), 390-410.
48. Mertz, M., Jannes, M., Schломann, A. and etc. (2016). *Digitale Selbstbestimmung (Digital self-determination)*. Köln: Cologne Center for Ethics, Rights, Economics, and Social Sciences of Health (CERES).
49. Pohle, J. (2020). *Digital sovereignty. A new key concept of digital policy in Germany and Europe*. <https://www.kas.de/en/web/guest/single-title/-/content/digitale-souveraenitaet>
50. Qiqi, G. (2022). Ways of constructing state digital sovereignty. *Chinese Social Sciences Today*. http://english.cssn.cn/skw_opinion/202202/t20220207_5652284.shtml
51. Riadh, B. J. (2025). *Global Economic Sovereignty Composite Index (ECO-SOV) 2024 Edition Third Research Report-Final Version. 2025*. <https://hal.science/hal-04906682v1>
52. Robles-Carrillo, M. (2023). Sovereignty vs. digital sovereignty. *Journal of Digital Technologies and Law*, 1 (3), 673–690.
53. Saaida, M. (2024). Digital Sovereignty. *Science For All Publications*, 6 (1), 1-12. https://www.researchgate.net/publication/377019471_Digital_Sovereignty
54. Shen, Y. (2016). Cyber Sovereignty and the Governance of Global Cyberspace. *Chinese Political Science Review*, 1 (1), 81-93.
55. Timothy, S. Wu. (1997). Cyberspace Sovereignty? – The Internet and the International System. *Harvard Journal of Law & Technology*, 10 (3), 647- 666.
56. Tsagourias, N. (2015). The legal status of cyberspace. *Research handbook on international law and cyberspace*, 15-23.
57. United Nations e-government survey. (2024). *Accelerating digital transformation for sustainable development with the addendum on artificial intelligence*. <https://digitallibrary.un.org/record/4061269?v=pdf>

58. Wachal, R. (1971). Humanities and Computers: A Personal View. *North American Review*, (1 (256)), 30-33.

59. Wwww.wimi-teamwork.com. (2021). *Digital Sovereignty: Definition and Concerns for your Business*. <https://www.wimi-teamwork.com/blog/digital-sovereignty-definition-and-concerns-for-your-business/>